

6. Левинас Э. Время и другой. Гуманизм другого человека / Эммануэль Левинас. – СПб. : Высш. религиоз.-философ. шк., 1998. – 265 с.
7. Малахов В. Етика: курс лекцій : навч. посіб. / Віктор Малахов. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
8. Мариненко Ю. «День мусить ясніти на рідній землі...» : повість Юрія Косача «Еней і життя інших» / Юрій Мариненко // Місія: проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років XX століття : монографія. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2004. – С. 265–286.
9. Марксен Р. Філософія одної повісті. Німецький екзистенціалізм / Роберт Марксен // Літературно-науковий вісник. – Регенсбург : Укр. слово, 1948, трав. – Кн. 1. XXXII. – С. 130–148.
10. Марчук О. Становлення «філософії Іншого» як нового підходу до розв'язання конфліктів сучасності / О. Марчук // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. – К. : Укр. центр духовної культури, 2007. – Вип. 61. – С. 38–49.
11. Полюхович О. Апологія споглядання в текстах еміграційної літератури (Володимир Набоков, Юрій Косач) / Ольга Полюхович // Мандрівець. – 2012. – №5 – С. 65–68.
12. Проза про життя інших: Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі / упоряд. В. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 352 с.
13. Рикёр. П. Я сам как Другой : [пер. с франц.] / Поль Рикёр. – М. : Изд-во гуманит. лит., 2008. – 416 с.
14. Сквирська І. Система образів повісті Ю. Косача «Еней та життя інших» / Ірина Сквирська // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія : Літературознавство, мовознавство, фольклористика. – К., 2010. – Вип. 21. – С. 24–26.
15. Філософія: світ людини: курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Табачковський, М. Булатов, Н. Хамітов. – К. : Либідь, 2003. – 232 с.
16. Шерех Ю. Стилї сучасної української літератури на еміграції / Ю. Шерех // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Т.1. – Х. : Фоліо, 1998. – С. 161–196.

Юрчак Галина. Концепт «Другого» в філософському романі «Еней і життя інших» Юрія Косача. В статті на матеріалі роману «Еней і життя інших» проаналізована філософська суть поняття «Другого», що представлено через відношення «Я» – «Другі». Акцентується на діалогічності природи відношень між «Я» і «Другими». Сосредоточено увагу на різних аспектах втілення «Другого» в художественних образах твору: як вторинного початку, як того, хто живе поруч з «Я».

Ключові слова: концепт «Другой», філософський роман, екзистенціалізм, діалогізм.

Yurchak Halyna. The Concept of «Other» in the Philosophic Novel «Enei and Life of the Others» by Yuriy Kosach. In the article based on the novel «Enei and Life of the Others» we have analyzed the philosophic essence of the concept of «Other» represented through relation «I» – «Others». The focus is made on the dialogical nature of relations between «I» and «Others». There were emphasized different aspects of personification of «Other» in word pictures: as derived principle, as the one who lives by the side of «I», and so on.

Key words: the concept of «Other», philosophic novel, existentialism, dialogical thinking.

Стаття надійшла до редколегії
23.08.2015 р.

УДК 81'373.612.2

Анатолій Янков, Іван Прокіпчук

До питання поетичної картини світу та становлення авторського Я (на основі поетичних метафор Івана Буніна)

У статті досліджено метафори в поетичній творчості Івана Буніна. Лексичний рівень поезії дає змогу простежити, передусім, зміни слівформ і значень, а вже потім – семантичні та когнітивні зсуви. Функціонуючи на рівні поетичної картини світу, метафора слугує засобом відображення авторського «Я». Проаналізовано також основні позиції поетичної метафори в дискурсі Івана Буніна. До того ж, мовна особистість, відповідно до теорій зарубіжних і вітчизняних науковців, постає складним соціокультурним та лінгвістичним явищем із неоднозначною структурою й властивими їй засобами вираження.

Ключові слова: метафора, мовна картина світу, авторське Я.

Постановка наукової проблеми та її значення. Когнітивізація навколишньої дійсності тісно пов'язана передусім із процесами становлення авторської самосвідомості та вербалізацією як результатом. Досліджуючи одиниці екстеріоризації внутрішнього світу, варто наголосити на метафоричному компоненті семантичного навантаження як одиниць мови, так і самого джерела їх творення, оскільки індивідуальна дійсність є не завжди результатом функціонування образів істинної реальності та може продукувати викривлене сприйняття з хибними канонами, ідеями чи принципами, вводити в оману [8, с. 36]. Тобто дуалістична особистість автора являє собою першооснову чи своєрідне начало, що продукує основні, функціональні ідеї та концептуалізовані образи, породжені співвідношенням не перманентних складників внутрішнього й зовнішнього світів.

Поетична картина світу в контексті формування особистісних засад безпосередньо, у синхронно-діахронній дифузності взаємодій різних факторів впливу пов'язана з глибокопсихологічною структурою художньої особистості (образ автора, та його психологічна організація) – авторським «Я». Дослідження лексико-психологічних особливостей поетичного матеріалу, його семантики дає можливість простежити процес становлення семантичної структури картини світу письменника.

Мета статті – дослідити базові особливості картини світу на основі авторського «Я» І. Буніна.

Завдання статті:

- здійснити вибірку поетичних метафор на позначення авторського «Я»;
- проаналізувати основні позиції щодо диференціації поетичної метафори та її ролі у формуванні авторської картини світу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теорії визначення феномену метафори охоплюють широкий спектр теоретичних та практичних підходів (І. Гальперін, Н. Арутюнова). Деякі науковці (Є. Фоменко, І. Смирнов) обґрунтовують позицію вивчення метафоричного поля письменника-творця крізь призму засобів лексичної екстеріоризації. Метафорична площина авторської картини світу безпосередньо пов'язана як із семантичними значеннями окремих лексичних одиниць (поєднаних в образи), так і з текстуальними та інтертекстуальними особливостями. На семантичну сторону метафори вказує й Н. Арутюнова: «образ психологічен, метафора семантична, символика імперативна, знак коммунікативен» [1, с. 26]. Ми висловлюємо думку про важливість поєднання психологічних та семантичних складників.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Процес творення метафори безпосередньо пов'язаний з онтологічними уявленням автора. Як психолінгвістична одиниця, метафора є вираженням підсвідомого чи нагромадження певних переконань та ідей, що сформувалися під впливом культурного несвідомого. При цьому, як зазначає Ю. Лотман, «“Своя культура” рассматривается как единственная. Ей противостоит “не-культура” других коллективов. Таково будет отношение грека к варвару, равно как и все другие виды противопоставления “избранного” коллектива профаническому» [9, с. 389]. Таким чином, у контексті культурного впливу на формування метафори варто розглядати синтактичні зв'язки між сукупністю зовнішніх впливів (культурних) і внутрішньої авторської експресії, оскільки їх протиставлення, без сумніву, і породжує багатогранність образів.

У поетичному творі метафора відображає передусім своєрідність індивідуально-авторського стилю автора, багатогранність та широту внутрішнього світу, душевні переживання, глибинні образи [11, с. 33]. Саме психологічна організація творчої особистості і є визначальною ланкою в процесі дослідження метафори.

Важливо чітко диференціювати основні поняття щодо визначення ролі та образу митця під час дослідження метафори як засобу його вираження. Щодо «мовної особистості», то цей термін має широке семантичне навантаження. При цьому розглядаються особливості авторського світобачення, самосвідомості, мовна картина світу, менталітет та культурні ознаки. І якщо в 1989 р. Ю. Караулов запропонував структурну модель мовної особистості, що складалась із трьох рівнів – вербально-семантичного (поверхове дослідження засобів вираження), когнітивного (вивчення ієрархічної картини світу, процесів пізнання, сприйняття та екстеріоризування знань), прагматичного (оцінка й осмислення реальних мотивів та ідей), то увагу нашого дослідження привертає поєднання останніх двох. Ідеться не стільки про дихотомію «мова – мовлення» чи співвідношення мови та мислення, як про психологічне начало формування образів і мовних одиниць, за допомогою яких і вивчається особистість автора.

Деякі науковці (М. Бахтін, В. Виноградов) акцентують увагу на дослідженні образу автора. Нам цікавий феномен Я-творця та його художнє відображення. Виникають труднощі, передусім, щодо диференціації «Я» психофізіологічного і «Я» художнього. Варто зауважити, що під час дослідження літературного твору ці два поняття є нероздільними або такими, що функціонують суміжно. Це, передусім, зумовлено твердженням про творче «Я» як художньо трансформоване «Я», котре існує в дійсності (тобто психофізіологічний суб'єкт) [4, с. 58].

Особистісний підхід до визначення характерних особливостей автора допомагає насамперед зрозуміти прагматичний складник його мовної особистості та описати процес творення чи вже готовий результат діяльності. Порівнюючи у своєму дослідженні тріаду базових площин формування цілісного авторського «Я» (Я-творець, художнє Я й образ автора), ми передусім звертаємося до характеристики особистості реальної за своєю природою, тобто І. Буніна-автора. Зрозуміти сутність його авторського «Я» можна через вивчення художнього Я, що безпосередньо пов'язане з лексичним матеріалом (у нашому дослідженні – поетичні твори), та через опис культурного впливу, або взаємодії з культурою (що пояснює його приналежність і перебування під впливом культурного несвідомого).

Відображення різних сторін авторського «Его» та дослідження метафори передусім як вербалізованого утвору має своє відображення в художньому «Я». Художній твір (вірш, прозовий утвір) створюється автором не тільки за співвідношенням із зовнішнім світом, а й у тісному поєднанні автора безпосередньо з іншими психолінгвістичними структурними одиницями. Є. Басін указує на існування образу наадресата, котрий безпосередньо впливає на вектор творчої діяльності й становить згодом підструктурну одиницю суб'єкта психологічного (авторського Я). Це твердження є важливим з огляду на принцип побудови метафоричного образу та зародження його підсвідомої ідеї. Є. Басін приходять до висновку, що «Я-образ» у процесі творчого акту може зливатися з «Я-суб'єкт» діяльності [3, с. 31]. Як зазначає Н. Арутюнова, «художня думка не відштовхується від образу, а направляється до нього» [1, с. 16], тобто остаточним результатом взаємодії початкових образів (праобразів) має бути суб'єктивний образ метафори. Як бачимо, художнє «Я» за своєю структурою виступає як складна ієрархія, пов'язана, передусім, із духовною організацією особистості автора. Метафора ж є не просто результатом чи способом реалізації поетичної думки автора, вона есплікується як художня форма, матеріальне втілення та одночасно зміст образу, котрий створює сам автор. У цьому твердженні варто виділити також психологічне навантаження художньої форми, що безпосередньо пов'язана з уявою творця та вираженням Я-реального.

Проходячи площини авторського «Я», художнього «Я» в тексті та образів, метафора знаходить своє прікінцеве відображення на рівні дослідження картини світу І. Буніна, зокрема мовної. Кінцевими ж є образи, які виникають у реципієнта поетичного матеріалу. При цьому велика роль належить слову, яке є відображенням чи засобом змалювання денотата. Тобто метафора як поєднання кількох денотатів формує третій (більш абстрактний); виникає проблема щодо відповідності загальних якостей створеного денотата сумі попередніх.

Щодо тлумачення «мовної картини світу», то варто наголосити на образності її формування. У сучасній лінгвістиці переважають тенденції до диференціації концептуальної та мовної картин світу. Згідно з дослідженнями Л. Балашової «наивная картина мира» є основою «языковой картины мира» [2, с. 36–37]. При цьому йдеться не стільки про розмежування таких понять, як «мова», «культура», «частина» і «ціле», як про їх взаємопов'язаність. Зрозуміло, що неможливо досконало визначити основи, причини та фактори формування метафоричного складника картини світу чи метафоричної моделі творчості І. Буніна, але варто враховувати не тільки вплив індивідуально-сенсорних основ, а й безпосереднього досвіду, спілкування та мисленнєвих операцій. Метафорична модель творчості автора (І. Буніна) не може ґрунтуватися тільки на концептуальних полях, онтогенез яких проходить шлях від образного до більш абстрактного [10, с. 70], а повинна характеризуватися ще й психолінгвістичними параметрами, котрі також можна виявити за допомогою індивідуально-авторських ознак [10, с. 71]. Якщо однією з основ концепту є образ, то метафора за своєю будовою структурується поєднанням образів у процесі авторської контамінації.

Інша проблематика полягає в семантичному навантаженні лексичних одиниць, семантичних домінантах та позиції автора, вираженої під час створення поетичних творів. Словесність І. Буніна й здатність до творення лексичного нового, як зазначає Т. Латкіна, визначається двома векторами поетичної рефлексії: перший спрямований на реалізм, а другий – на імпресіонізм [7, с. 40]. Поетична

метафора перебуває на перетині ідіостилістичних, прагматичних та синтагматичних зв'язків у площині авторської поетичної картини світу.

Характеристика поетичної метафори як складової частини поетичної картини світу має свої особливості, пов'язані, передусім, із її будовою та сприйняттям. Метафора в поетичному мовленні насичена різноманітними образами і їх комбінаціями, що приводить не лише до збільшення експресивності авторського Я, а й указує на глибину образів та віддаленість їхніх семантичних ознак. Опозиційність метафоричних денотатів (а згодом і їх образів) допомагає досягнути основи їхньої концептуальної полісемії.

Важливим аспектом у вивченні картини світу автора на основі метафоричних номінацій є процес сприйняття твору. У сучасній мовознавчій науці існує думка, що об'єднані метафорою дві речі, споріднені загальним гешталтом [12, с. 130]. Основна концепція зіставлення метафори й гешталту ґрунтується на цілісному сприйнятті тропу. При цьому виникають суперечності стосовно положення гешталту: він лежить в основі метафори чи є вже результатом поєднання кількох денотатів? Р. Уфімцев зазначає: «Метафора бесконечна, как и гештальт. Она фокусирует наше внимание не на ограниченной структурной замкнутости вещи, а на её связности с контекстом, со всем окружающим миром». Проте контекстуальність метафори – це тільки предмет синхронії, хоч і вказується на зв'язок та вплив «інших» факторів. Беручи за основу вищенаведені твердження, можемо вказати на два підходи до визначення метафори: 1) структурно-діахронічний (зміна структури метафори, її семантики впродовж певного періоду творчості; дослідження метафори шляхом компаративування її складових частин та зіставлення суми їхніх характеристик із кінцевим образом; простежується формування семантичного ядра кожної складової частини метафори); 2) синхронно-контекстуальний (ґрунтується на теорії метафоризації творчості крізь призму гешталту).

Принагідно зазначимо, що семантика метафоричних одиниць есплікується за допомогою образів. І якщо метафора поєднує різні денотати, то поєднання образів не може відбуватися за тією ж аналогією. До того ж, метафора не може характеризуватися чи бути відображеною тільки одним образом (проте можлива відсутність центрального, основного образу за наявності додаткових). Як зазначає І. Гальперін, «дополнительные образы связаны с центральным образом разного рода отношениями. Их можно назвать метонимическими связями развернутой метафоры» [6, с. 126].

Не спростовуючи в жодному разі граматико-функціональні характеристики метафори, ми беремо до уваги семантично-образний складник, котрий чи не найбільш точно передає особливості поетичної картини світу та є ключем до визначення психологічних основ її формування.

Поетичний дискурс Івана Буніна насичений чіткими образними номінаціями, котрі характеризують мовну свідомість автора. Бунін – тонкий естет із відчуттям простоти та витонченості. Неодноразове й повсякчасне перебування ще з раннього дитинства на лоні природи сприяло формуванню в поета особливого світосприйняття та метафоричного поля. Когнітивний апарат поета передусім формується на основі концептуалізованих уявлень навколо семантичного поля ПРИРОДА. При цьому автор підкреслює реалістичність подій та образів. Метафора «природа – людина» реалізується шляхом надання ознак людини природним явищам: дощу (*прошел внезапный дождь косыми полосами*), шуму (*вверху идет холодный шум*), туману (*когда в степи седой туман ночует*). Щодо окремих номінативних одиниць цієї сфери, то Бунін вражає та збентежує образ берези (*...а белые березы роняют тихий дождь своих алмазных слез и улыбаются сквозь слезы*) та моря (*да крутая и злая морская волна*). Дещо складнішою за будовою є фігоморфна метафора «рослина – небо» (*и небес гиацит в снеговых облаках надо мной; и облака в предутреннем огне цветут и округляются, как розы*). Просторість полів та степів описана метафорою «природа – артефакт» (*сомкнулась степь синеющим кольцом*). Поєднання людських і природних образів у метафорі «людина – природа» (*алмазы слез*) протиставляється більш складній категоріальній метафорі «небесне – земне» (*где жагучих солнц алмазная могила*). І. Бунін перетворює у своїй поезії неживі предмети, храми, будинки на живі та надає їм ознак і властивостей людини (*поет собор*).

Картина світу І. Буніна ґрунтується також на онтологічних метафорах, котрі складніші за семантикою. Метафора «життя – це простір» відображається через змалювання степу (*жизнь, как степь, пуста и велика*) та поєднує категорії простору й часу. Світ очима поета перестає бути просто дійсністю. У віршах 20-х років ХХ ст. натрапляємо на метафоричне змалювання швидкоплинного життя людини в метафорі «життя – ріка» (*идут года, текут века – вот как река, как облака*). Бунін дедалі частіше замислюється над сенсом життям. Метафора «життя – колесо» передає смисловий

відтінок не тільки часу, а й причини існування людини та пошуки власного Я. При цьому поет протиставляє земне неземному й духовне грішному, а також описує потаємне та піднімає тему смерті (*крест тонких рук*).

Для вираження концептуального поля ЛЮДИНА виокремлюється індивідуальний прототип (*что ж ты, Гретхен, так неторопливо*) та фітоморфна метафора «людина – рослина» (*и как цветы глаза синели*). На формування авторського бунінського Я безпосередній вплив мало гендерне сприйняття крізь призму менталітетної чоловічності. Семантичне поле ЖІНКА устанавлюється під впливом внутрішнього глибоко естетичного усвідомлення феномену жінки (хоч ставлення Я-реального до жінок відзначалося пристрасною та інколи прагматичністю). Піднесеність образу жінки, її неземна краса відображені метафорами: «жінка – ангел» (*тиха и радосна как ангел*), «жінка – птах» (*на земле ты была словно дивная райская птица*). Метафори І. Буніна про жінок та про любов, хоч прості, але сповнені глибоких відчуттів (*и сердце в тайной радости тоскует*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, метафори І. Буніна відображають широкий спектр семантико-когнітивних зв'язків поетичної картини світу. Метафора, як психолінгвістична номінація, передає внутрішні переживання й онтологічні уявлення автора. Важливе місце в його творчості займає семантичне поле ПРИРОДА, що пов'язане з переконаннями та пошуками щастя, сутність якого він убачав у повному злитті із природою [5, с. 12].

Джерела та література

1. Аругюнова Н. Д. Теория метафоры: сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. ; вступ. ст. Н. Д. Аругюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Балашова Л. В. Русская метафорическая система в развитии: XI–XXI вв. / Л. В. Балашова. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2014. – 632 с.
3. Басин Е. Я. Двухликий Янус (о природе творческой личности) / Е. Я. Басин. – М. : МГУКИ, 2009. – 137 с.
4. Басин Е. Я. Психология художественного творчества. (Личностный подход) / Е. Я. Басин. – 2-е изд. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
5. Бунин И. А. Стихотворения / И. А. Бунин ; сост., предисл. и примеч. В. Приходько ; рис. Л. Бирюкова. – 3-е изд. – М. : Дет. лит., 1989. – 111 с.
6. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка : научное издание / И. Р. Гальперин. – М. : Иностран. лит., 1958. – 460 с.
7. Латкина Т. В. Языковая картина мира автора / Т. В. Латкина // Современные проблемы науки и образования. – М. : Академия естествознания, 2010. – № 5. – С. 39–45.
8. Локк Д. Опыт о человеческом разумении / Д. Локк // Локк Д. Сочинение : в 3 т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1985. – 567 с.
9. Лотман Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Избранные статьи : в 3 т. – Т. 1. – Таллин, 1992. – С. 386–392.
10. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
11. Симоненко Т. О. Поетична метафора та її функції в ідіостилі Василя Стуса / Тетяна Олексіївна Симоненко // Філологічні читання до 205-річчя Харківського університету : тези доп. II Регіон. студ. наук. конф. 21 квіт. 2009 р., м. Харків. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 33–34.
12. Уфимцев Р. Хвост ящери. Метафизика метафоры / Р. Уфимцев. – Калининград : Оттокар, 2010. – 293 с.

Янков Анатолий, Прокипчук Иван. К вопросу поэтической картины мира и становления авторского «Я» (на основе поэтических метафор Ивана Бунина). Стаття посвящена изучению метафоры в поэтическом творчестве Ивана Бунина. Функционирующая на уровне поэтического картины мира метафора существует как средство выражения Я-поэта. К тому же, метафора не только воссоединяет несколько концептуальных доменов, основ, но и служит для экспликации и выражения совершенно нового типа семантической и лексической единицы. В процессе исследования поэтической метафоры удалось выделить основные метафорические поля, которые наиболее ясно передают смысл поэтики Ивана Бунина. Таким образом, авторы анализируют основные позиции поэтической метафоры в дискурсе Ивана Бунина. Языковая личность при этом существует как комплексное социально-культурное, лингвистическое явление со сложной структурой и его своеобразными средствами выражения. К тому же, чтобы исследовать триаду формирования авторского Я (Я-создатель, литературное Я и образ автора), авторы обращаются к характеристике реальной по своей природе личности – Ивана Бунина-поэта.

Ключевые слова: метафора, языковая картина мира, авторское Я.

Yankov Anatolii, Prokipchuk Ivan. To the Problem of Poetical World picture and Formation of Author's Ego (Based on the Poetical Metaphors of Ivan Bunin). The paper is dedicated to the studying of metaphor in Ivan Bunin's poetical creativity. Functioning on the level of poetical world picture, metaphor exists as a mean of expressing of poet's Ego. Moreover, the metaphor not only reunites several conceptual domains bases, but is used for explication and expression of a completely new type of semantical and lexical unit. During the investigation it was managed to identify the basic metaphorical fields which more clearly convey the meaning of the poetics of Ivan Bunin. The authors analyze the basic positions of poetical metaphor in Ivan Bunin's discourse. The language personality exists as complex sociocultural, linguistic phenomenon with complicated structure and its peculiar means of expression. Besides, to investigate the formation of a triad of author's Ego (Ego-creator, and literary Ego and the image of the author), the authors of this paper turn to the characteristics of the nature of real personality –Ivan Bunin-poet.

Key words: metaphor, language picture of the world, author Ego.

Стаття надійшла до редколегії
16.08.2015 р.